

lijk kleine groep van bedrijven die in wederzijds vertrouwen zonder een letter op papier te zetten schitterende voorbeelden van collegiale samenwerking gaven.¹

Die collegialiteit behoeft ons niet te verbazen: in de industriële bedrijfstakken werden de meeste ondernemers als het ware tegen elkaar aangedrukt. Mèt 'het vrije spel der economische krachten' was ook de rechtstreekse onderlinge concurrentie weggevallen. Wat men nog aan bedrijvigheid kon handhaven, werd door Duitse en Nederlandse ambtelijke instanties bepaald en ook de prijzen werden door de overheid vastgesteld. Met verlangen keken nagenoeg alle ondernemers naar de dag uit waarop zij hun bedrijf weer naar eigen inzicht en zonder teveel bevoogding door de overheid konden leiden.

*

De Nederlandse industrie heeft in ruime mate voor de Duitsers gewerkt. De opdrachten waren afkomstig hetzij van de *Wehrmacht* (de *Rüstungsinspektion* hield dan toezicht op de uitvoering), hetzij van andere Duitse overheids- en partij-instanties, hetzij van particuliere Duitse firma's. Die firma's traden in de loop van '43 op de achtergrond. Speer had toen voor de coördinatie van de militaire productie nieuwe lichamen gevormd en deze waren het die nadien gedetailleerd bepaalden wat in Nederland geproduceerd moest worden. Al die opdrachten werden van meet af aan geregistreerd door de *Zentralauftragsstelle* die een orgaan was zowel van het *Oberkommando der Wehrmacht* als van het *Reichswirtschaftsministerium*. Deze *Zentralauftragsstelle* werd door het Nederlandse bedrijfsleven gefinancierd: elk bedrijf dat een aan de *Zentralauftragsstelle* bekende order ontving, moest haar een bedrag betalen, groot 1 promille van de factuurwaarde. Aanvankelijk was bepaald dat orders met een geringere waarde dan 5 000 *Rm* buiten de *Zentralauftragsstelle* om gingen, maar die grens kwam eind '41 te vervallen. Alleen de *Zentralauftragsstelle* kon overzien, hoeveel Nederland voor Duitsland produceerde. De Nederlandse overheid wist dat niet nauwkeurig. Haar was lang niet altijd bekend dat een bepaalde order een Duitse order was. Trouwens, die orders werden soms door tussenpersonen en stromannen geplaatst, in welk geval de fabrikant zelf evenmin wist dat hij

¹ A. Kraal: *Gedoofde vuren*, p. 85.